

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
A Comparative Study of Decorative Patterns in the Blue Mosques of
Mazar-i-Sharif in Afghanistan and Sultan Ahmed in Turkey
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

مطالعه تطبیقی نقوش تزیینی در مساجد کبود مزار شریف افغانستان و سلطان احمد ترکیه*

سعیده جوشقانی^۱، محمد کاظم حسنوند^{۲*}، محمد عارف^۳

۱. گروه مطالعات تحلیلی و تطبیقی هنر اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. دانشیار گروه نقاشی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۳. دانشیار گروه نمایش، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۱۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۴

چکیده

بیان مسئله: تزیینات با ارزش‌ترین بخش هنر اسلامی است. به این سبب که می‌تواند عقاید مذهبی و جلوه‌های فرهنگ و هنر این دوران را بازتاباند و با تمام فرازونشیب‌هایی که در طول قرن‌ها داشته، توانسته به طور چشمگیری خود را گسترش دهد و با بیانی یگانه در اقلیم‌های مختلف آثاری جاودانه از خود بر جای گذارد. در میان انواع تزیینات معماری، کاشی‌کاری و نقاشی ضمن آنکه بیشترین توجه معماران مسلمان را به خود جلب کرد، از دلایل بسیار مهم و مؤثر در نمود زیبایی و عظمت بناهای اسلامی است.

هدف پژوهش: هدف اصلی پژوهش مطالعه و بررسی نقوش تزیینی دو مسجد کبود مزار شریف و سلطان احمد است. تزیینات بی‌مانند این دو مسجد از آن جهت مقایسه می‌شوند که موارد مشابه و غیرمشابه در نقوش تزیینی به‌کاررفته روی کاشی‌کاری‌ها را که با الهام از طبیعت و تأثیرات قومی و منطقه‌ای و برگرفته از هنر ایران باستان و ایران اسلامی است، شفاف سازند.

روش پژوهش: این تحقیق به روش مقایسه و تطبیق نقوش تزیینات دو مسجد با استفاده از جدول‌هایی به روش توصیفی-تحلیلی انجام شد و در این راه از اسناد مکتوب و تحلیل داده‌ها نیز کمک گرفته شد.

نتیجه‌گیری: خاستگاه نقوش تزیینی در دو بنا ریشه ایرانی دارد اما هر منطقه سازوکار مخصوص و خلاقانه خود را برای بومی کردن طرح و نقش خود به کار بسته است. تزیینات کاشی‌های به‌کاررفته در دو مسجد سازگار با دستورات دین اسلام ساده و انتزاعی شده و به‌جای طبیعت‌گرایی از تزیینات گیاهی و هندسی و نمادگونه استفاده شده است. این سبک علاوه بر زیباساختن معنا و نشانه‌هایی از نظم، کثرت و وحدت را نیز نمایان می‌کند و بر انسجام فضای روحانی محیط می‌افزاید.

واژگان کلیدی: معماری اسلامی، تزیینات، نقوش، مسجد کبود، مسجد سلطان احمد ترکیه، مسجد مزار شریف افغانستان.

مقدمه

زیباترین شکل در آن تبلور یافته است، از این رو تزیینات مساجد کبود افغانستان و ترکیه نمونه‌های درخشانی هستند که به عنوان شاهکارهای دوران اسلامی در این مقاله مورد مطالعه قرار گرفته است.

معماری مسجد از ظهور اسلام تا امروز یکی از نمایندگان شاخص هنر اسلامی در سراسر جهان است و تزیینات -یکی از عناصر وابسته به معماری اسلامی- همیشه به

و مشاوره دکتر «محمد عارف» در دانشکده «هنر و معماری»، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز تهران در حال انجام است.
* نویسنده مسئول: mkh@modares.ac.ir: ۰۹۱۲۳۲۷۳۶۹۲

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری «سعیده جوشقانی» با عنوان «مطالعه تطبیقی تزیینات کاشی‌کاری و نقاشی در مساجد کبود مزار شریف افغانستان و سلطان احمد ترکیه» است که به راهنمایی دکتر «محمد کاظم حسنوند»

اما افغانستان در مرکز آسیا قرار دارد، کوهستانی و محصور در خشکی و دارای اقلیم خشک است. از آنجاکه همواره در جنگ و ستیز با حکومت‌های داخلی و خارجی بوده است و نیز دارای تنها ده درصد زمین کشاورزی است مردم آن همواره با دشواری روبرو بوده‌اند و از جهت فرهنگ و هنر نتوانست پیشرفت قابل توجهی داشته باشد اما در عصر تیموریان و علاقه‌مندی حاکمان به توسعه فرهنگ و هنر معماران هم توانستند زیباترین بناهای مقدس همراه با تزیینات کاشی‌کاری را بسازند. تیموریان، برای تزیینات بارگاه مزارشریف از کاشی‌های آبی رنگ با نقوش گیاهی و هندسی استفاده کردند.

«گرایش به طبیعت و بازتاب آن به شکل‌های نمادین در هنر ایران بازتاب اندیشه و باور پیشینیان و چگونگی برخورد با قوای طبیعی و در قالب‌ها و اشکال گوناگون مانند نماد تبلور یافته است و این نقوش‌های نمادین از طبیعت که به شکل‌های هندسی و انواع گیاهی دیده می‌شود، در تمام دوران ایران بعد از اسلام تداوم یافته و به کل جهان اسلام گسترش پیدا کرد.» (جوادی، ۱۳۸۸، ۱۲). ترکیب طبیعت‌گرایی بومی ترکیه و افغانستان با تأثیر از تزیینات ایرانی تفاوت‌ها و تشابهاتی در نقوش آفرینی بر کاشی‌کاری‌های مساجد مذکور را باعث شد. به کارگیری گل لاله و میخک و رنگ عنابی یا نارنجی فقط بر روی کاشی‌های عثمانی به کار می‌رود. گل میخک، نماد قدرت، گل محبوب حاکمان عثمانی بوده و در کاشی‌کاری، پارچه‌بافی و نگارگری‌های آنها مشهود است. افغانستان به دلیل قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم پیوندگاه تمدن‌های جهان و یکی از مهم‌ترین مراکز بازرگانی عصر باستان به شمار می‌رفت. این موقعیت مهم و حساس ژئواستراتژیکی و ژئوپولیتیکی افغانستان در شکل‌دادن فرهنگ‌ها و تمدن‌های بزرگی همچون ایران، آسیای مرکزی، خاورمیانه و آسیای جنوبی در این کشور نقش مهمی داشته است. به علت آب و هوای خشک و سرد کوهستانی تزیینات در خارج بناها انجام می‌شده، از این رو مزارشریف هم با کاشی‌های آبی فیروزه‌ای مانند نگینی در شهر می‌درخشد.

این تحقیق سعی دارد به این سؤال‌ها پاسخ دهد:

- نقوش تزیینات به کاررفته در مساجد کبود مزارشریف و سلطان‌احمد از چه چیزی ریشه می‌گیرد؟
- فرهنگ و ویژگی‌های اجتماعی و قومی قبیله‌ای تا چه اندازه توانسته است بر دگرگونی تزیینات مساجد مذکور تأثیرگذار باشد؟

روش پژوهش

این پژوهش با رویکردی تحلیلی میان نظریات و آثار هنری مورد بحث ارتباط برقرار کرده تا با کمک آنها به تطبیق نقوش

معماری، بارزترین گونه هنر اسلامی، در عصر عثمانیان و تیموریان، ابتدا در قالب مسجد نمود یافت. تزیینات وابسته به آن بازتاب فرهنگ و باورهای قومی، تأثیرات اقلیمی و منطقه‌ای است. نقوش تزیینی با هنر ایرانی عجین بوده و معماران مسلمان این نقوش‌های گیاهی و هندسی را در تزیین بناها به منظور رعایت احکام و دستورات اسلام جایگزین عناصر انسانی و حیوانی کرده‌اند.

مسلمانان در سرزمین‌هایی که اسلام به آنها راه یافت، مساجدی ساختند و چون هنر ساختن مسجد، پاسخ به یک نیاز دینی بود، مسجد با دین پیوند یافت. همان‌گونه که در کل عالم عبادتگاه‌ها با عقاید دینی و باورهای اقلیمی قومی پیوند دارند، دیری نپایید که هنر اسلامی با شخص حاکم و اطرافیان او به طور مستقیم مرتبط شد؛ معماران، مسجدها، کاخ‌ها، مدرسه‌ها و آرامگاه‌ها را نیز به دستور خلیفه یا امیر بنا می‌کردند، نقاشان بر سنگ‌های رخام نقش می‌زدند، صورتگران با الهام از گیاهان اشکال هندسی می‌کشیدند و بافندگان زیلو و سجاده می‌بافتند. معماری، بافندگی، آرایه و تزیین و نیز ساخت وسایل هنری بر اثر امنیت موجود و نیز فراوانی درآمدهای بیت المال که بین بازرگانان و امیران دست به دست می‌شد فزونی گرفت، تا جایی که همزمان با گسترش اسلام، هنر اسلامی نیز از نظر انتشار و پراکندگی یکی از گسترده‌ترین هنرهای زمان خود در جهان شد.

معماری مسجد در بردارنده رسالت دینی و اجتماعی است و همچون آئینه‌ای شرایط اجتماعی عصر خود را منعکس می‌کند. این هنر به گونه‌ای مسیر تحولات و تغییرات ایجادشده در شیوه زندگی جوامع را نشان می‌دهد و نمایانگر عمق برداشت‌های فرهیختگان و هنرمندان هر زمان از جوهره ذهنیت و ایمان جامعه معاصر آن است. بنابراین مسجد جهان‌بینی مسلمانان هر عصر و زمانه را نشان می‌دهد (هوگ و مارتن، ۱۳۸۹، ۳۴).

مسجد سلطان‌احمد یا مسجد کبود در استانبول ترکیه، و مسجد مزارشریف در مزارشریف افغانستان از زیباترین مساجد دنیا و از نمونه‌های منحصر به فرد و شگفت‌انگیز معماری دوره عثمانیان و تیموریان به شمار می‌آیند.

دین غالب در ترکیه عثمانی اسلام است و فرهنگ و هنر ترکیه بسیار متنوع و ناهمگن است. از غرب آسیا، آسیای میانه، اروپای شرقی و سنت‌های قفقاز گرفته شده است. این کشور در منطقه کوهستانی قرار دارد و از سه طرف با دریا مرتبط است، از این رو معماران آن به لحاظ منطقه‌ای و اقلیمی کاشی‌کاری را برای تزیین بناها مناسب نمی‌دانند. به همین علت مسجد کبود سلطان‌احمد در پوسته بیرونی بنا خالی از تزیینات است و فقط در سر مناره‌ها و گنبد‌ها لایه‌ای از سرب و شیارهای عمودی ساده در سطح نما کار شده است.

تصویر ۱. دیوار داخلی مسجد سلطان احمد با نقش گل لاله. مأخذ: www.Istanbul.com

تصویر ۲. دیوار داخلی با نقش گل انار مسجد سلطان احمد (کاشی کاری). مأخذ: www.Istanbul.com

تصویر ۳. دیوار داخلی مسجد مزار شریف با نقش هندسی یا نقش گل انار کاشی کاری. عکس: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

برسد. با ریشه‌یابی نقوش به کار گرفته شده در این دو بنا و نیز از طریق روابط نشانه‌ای و صوری و ملموس صورت می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های بسیاری به معرفی این دو بنا می‌پردازند اما در هیچ‌یک از آنها این دو بنا که مربوط به دوره‌های مختلف تاریخی هستند با هم مقایسه نشده‌اند. مقاله‌ای از بهرامی، حیدری، حسینی‌نیا و نوید (۱۳۹۵) با عنوان «مقایسه کتیبه‌نگاری دو مسجد: گوهرشاد و کبود»، به بررسی هنر خطوط کتیبه‌ها در ترکیب با کاشی‌های معرق، معقلی و آجر، و همچنین نقوش هندسی و اسلیمی موجود در دو بنا می‌پردازد. جوادی (۱۳۷۹) در مقاله «قبة سبز، قدیمی‌ترین نمونه کاشی کاری معرق ایران» به معرفی و نمادشناسی نقوش کاشی کاری این بنا پرداخته و «نقش گل انار» را به عنوان نمونه‌ای اصیل در تزیینات ایرانی معرفی کرده است. جوادی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای دیگر با عنوان «تزیین عنصر اصلی در زیبایی‌شناسی هنر ایران» به اهمیت تزیینات در جای‌جای هنر ایرانی-اسلامی پرداخته است. خرمی و اکبری‌پناه (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «گونه‌شناسی تزیینات و نقوش کاشی کاری در گنبد‌های یزد» و جهان‌بخش و شیخی نارانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه تزیینات و نقوش کاشی کاری در مساجد ایران» کاشی کاری را از مهم‌ترین مظاهر بروز مفاهیم معنوی و عرفانی در هنر معرفی می‌کنند که در تزیینات اماکن مذهبی رکن اصلی به شمار می‌رود. در این مقاله تزیینات کاشی و نقاشی در دو مسجد کبود افغانستان و ترکیه مقایسه و عناصر نمادین آنها معرفی و بررسی شده است (تصاویر ۱ تا ۳).

مسجد مزار شریف

مسجد کبود مزار شریف^۱ از ارزشمندترین نمونه‌های معماری اسلامی در شهر مزار شریف (یکی از بزرگترین شهرهای شمال افغانستان) در مرکز ولایت بلخ در حدود قرن ۶ ه. ق. است. این شهر قدرت و شهرت خود را از وجود مسجد کبود مزار شریف (تصویر ۴) در طی ادوار متوالی به دست آورده است. مسجد مزار شریف در دوره سلطان حسین بایقرا بنا شده، در دوران حکومت‌های مختلف مورد بازسازی قرار گرفته و در سال‌های اخیر نوسازی‌ها و تزییناتی در ساختمان و ایوان ورودی و دیگر بخش‌های آن انجام شده است (تصاویر ۵ و ۶). در قسمت جنوب غربی بنا گنبد، ایوان و بارگاه بزرگی دیده می‌شود که متعلق به عصر تیموریان است. داخل آن رواقی کوچک در سمت چپ درب ورودی است که در آن سنگ قبری تزیین شده از مرمر وجود دارد. بارگاه با کاشی تزیین شده و میان آن صحن فراخی با چهار درب بزرگ قرار دارد که از

معماری مسجد کبود مزار شریف افغانستان

مزار شریف بنا به اعتقاد برخی از مردم آن منطقه محل دفن حضرت علی (ع) و دلیل نام‌گذاری شهر به همین سبب است. بنا بر برخی روایات که به لحاظ تاریخی مورد تردیدند، پیکر امام علی (ع) به دستور امام صادق (ع) و توسط ابومسلم خراسانی از نجف به محل فعلی مقبره، منتقل شده است. بنا بر اعتقادات غالب مسلمانان مدفن حضرت علی (ع) در کشور عراق است و از آنجا که نبش قبر و انتقال جسد پاک ایشان جایز نیست، ماجرای درخواست امام صادق (ع) برای انتقال پیکر ایشان با باورهای رسمی ناسازگار است. این مکان بنا بر شواهد تاریخی، مزار امامزاده‌ای فقیه است که در قرن پنجم ه. ق. در بلخ می‌زیسته و اشتراکاتی با حضرت علی (ع) داشته که سبب این شبهه شده است. نام، کنیه و لقب او همانند آن حضرت و نام پدرش نیز ابوطالب بوده است. در هر حال مردم افغانستان برای این مکان احترام ویژه‌ای قائل هستند و سالانه هزاران نفر برای زیارت به مسجد کبود می‌آیند. به علت وجود کاشی‌های آبی رنگ در مسجد مزار شریف آن را مسجد آبی یا کبود می‌نامند (تصاویر ۷ و ۸). این مسجد در سده‌های مختلف بارها تخریب و دوباره بازسازی شده و حاکمان تیموری یا گورکانیان در زمان‌های مختلف در بازسازی و ماندگاری آن نقش بسزایی داشته‌اند.

نقوش تزیینی در ادوار مختلف در مسجد ایجاد شده (بنگرید به تصویر ۳) و زیبایی و جلوه‌ای ویژه به آن داده است. بلندی سردر چشم را به بالا فرامی‌خواند، حرکتی که از پایین به بالا صورت می‌گیرد نشان کثرت در مقرنس‌ها و وحدت در مرکز شمسه است. گویا مسجد، انسان را به عالم بالا فرامی‌خواند و با گذر از سردر، پا به فضایی می‌گذارد که تمام عوامل و عناصرش رو به سوی وحدت دارند (بورکهارت، ۱۳۶۵).

این مسجد که ابتدا توسط احمد سنجر در ۵۳۰ ه. ق. در بلاد بلخ (افغانستان) امروزی بنا شد، بارها مورد مرمت و نوسازی قرار گرفت. بعد از زلزله و فروپاشی گنبد، مجدداً توسط نبی‌قلی‌خان حاکم بلخ نوسازی شد. بارگاه آن توسط سمیع سمرقندی در سال ۱۲۸۷ ه. ق. با کاشی‌کاری مزین شد و محمد ظاهر شاه در سال ۱۳۱۹ ه. ق. تزییناتی در بنا ایجاد کرد (الرفاعی، ۱۳۸۴، ۵۷).

معماری این بارگاه را می‌توان به سه دسته، ۱. بازسازی‌شده، ۲. در حال بازسازی، ۳. بنای قدیمی به صورت ناتمام تقسیم کرد. در جداول ۱ تا ۳ نمونه‌هایی از تزیینات این مسجد آمده است که نقوش هندسی و گیاهی و یا ترکیبی از هردو با تأثیرگذاری از هنر ایرانی-اسلامی و سلیقه بومی و محیطی در آن قابل مشاهده است (بنگرید به تصویر ۶ و ۷)؛ (Abdullahi & Embi, 2013, 243).

چهار سو به خیابان متصل است. داخل مزار و ایوان به فرمان محمد ظاهرشاه با نقوش اسلامی تزیین شده است. همچنین برای درب جلو ورودی رواق، سقف پوشیده‌ای احداث شده که نمازگزاران در آن مکان نماز به جا بیاورند. ضریح بزرگ و کشیده‌ای در میان صحن قرار دارد که با ایجاد یک فضای روحانی خاص توجه هرکس را به سمت بالا جلب می‌کند. همواره زائران مسلمان با نهایت تواضع هر روز در آنجا به عبادت می‌پردازند.

تصویر ۴. مسجد کبود مزار شریف، افغانستان. عکس: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

تصویر ۵. دیوار اصلی مسجد کبود مزار شریف، افغانستان. مأخذ: www.shutterstockpars.com.

تصویر ۶. کاشی‌کاری همراه با مقرنس‌های هلالی از دیواره اصلی. مأخذ: www.shutterstockpars.com.

مسافرخانه، دبستان، بازار و عمارت و مقبره سلطان احمد بود، اما متأسفانه این ساختمان‌ها در قرن ۱۹ م. تخریب شدند (شاطریان، ۱۳۹۰، ۱۱۴).

معماری مسجد سلطان احمد

دورتادور صحن مسجد با ۲۰۰۰۰ قطعه کاشی دست‌ساز تزیین شده است که در از نیک^۲ (نیشای باستان) ساخته شده‌اند. در بخش بالای مسجد نقاشی شده است (تصویر ۱۰). بیش از ۲۰۰ پنجره شیشه‌ای نور را به درون صحن اصلی هدایت می‌کنند (تصویر ۱۱) و از لوستره‌های بزرگ نیز برای نورپردازی مسجد کمک گرفته شده است. بخش‌هایی از تزیینات با کتیبه‌هایی به خط سید کاظم غباری بزرگ‌ترین خطاط آن زمان نوشته شده است (گادفری، ۱۳۸۸، ۶۲).

مهم‌ترین بخش داخلی آن «محراب» است که از مرمری با تراش ظریف و کنده‌کاری ساخته شده و دیوارهای کناری آن از جنس سرامیک است. این مسجد، با گنبدی متعدد (تصویر ۱۲)، حیاطی که به صورت افقی گسترش یافته و با حرکت صعودی نسبتاً ملایم دیگر گنبدهایش، (تصویر ۱۱) به سوی گنبد مرکزی و در نهایت با مناره‌های شش‌گانه‌اش، مبین استمرار الگوی اصلی معماری عثمانی است (تصویر ۹). ویژگی این مسجد داشتن شش مناره در خارج و کاشی‌کاری مجلل در تزیینات داخلی آن است و به علت کاشی‌های آبی‌رنگ و پرنقش‌ونگار (تصاویر ۱ و ۲) در سطوح آن به مسجد کبود شهرت یافته و یکی از شاهکارهای معماری اسلامی در حکومت عثمانیان محسوب می‌شود (شاطریان، ۱۳۹۰، ۱۱۴).

فضای اصلی مسجد سلطان احمد

فضای مسجد سلطان احمد به دلیل استفاده از نیم‌گنبدها بسیار فراخ‌تر از مساجد ایرانی است. استفاده از پنجره‌های متعدد در فضای داخلی مسجد، وجود چراغ‌های بسیاری که با زنجیر به مرکز گنبد آویزان است و فضایی بسیار نورانی ایجاد کرده است، «دایره مرکزی با حاشیه‌های مارپیچ گل اناری تزیین شده و با ترنج‌های بزرگ مزین به گل‌بوته، گرداگرد نقش مرکزی (تصویر ۱۲) را دارد و گنبدها با نقوش بسیار ظریفی از اسلیمی‌ها با برگ‌های پیچیده مزین شده‌اند. رنگ آبی در این مسجد با نور چراغ‌ها بر معنویت فضا افزوده است» (بلر و بلوم، ۱۳۹۱، ۲۶۱). در کنار هر نیم‌گنبد پنجره‌هایی با شیشه‌های رنگی و دربردارنده نقوش هندسی و اسلیمی فضا را زیباتر ساخته که از اهمیت و گستردگی معنایی زیادی برخوردار است (کیانی، ۱۳۷۶، ۱۲)؛ (تصویر ۱۳). فضای زیر گنبد به رنگ سفید است که با ترنج و سرترنج‌هایی با زمینه قرمز اخراپی و اسلیمی‌های سفید و دایره‌هایی با گل‌های ختایی در زمینه قرمز اخراپی و آبی

تصویر ۷. نمای داخلی از زیر گنبد مزار شریف، افغانستان. عکس: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

تصویر ۸. ورودی اصلی به صحن با تزیینات کاشی، مزار شریف، افغانستان. عکس: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

مسجد کبود سلطان احمد

مسجد کبود سلطان احمد^۲ به دستور سلطان احمد اول در طی سال‌های ۱۶۰۹ تا ۱۶۱۶ م. زیر نظر معمار سنان و معمار سلطنتی «آغا محمد معمار» در قدیمی‌ترین بخش شهر استانبول ساخته شد (تصویر ۹). این منطقه قبل از سال ۱۴۵۳ م. مرکز قسطنطنیه و پایتخت امپراتوری بیزانس، محسوب می‌شد. این مسجد در نزدیکی هیپودرم بین دو بنای مهم ایاصفویه و قصر توپکاپی بعد از تخریب چندین قصر ساخته شد. در ابتدا این بنا دارای مدرسه، بیمارستان،

جدول ۱. کاشی کاری و نقاشی با نقش هندسی، مسجد مزارشریف افغانستان. مأخذ: نگارندگان؛ عکس‌ها: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

ردیف	نقش	مکان
۱		نمای داخلی نقوش هندسی و برگ‌های ساده سقف
۲		نمای داخلی ترکیبی از نقوش هندسی شش‌ضلعی و ستاره‌ها و گل‌های شش‌پر
۳		نمای بیرونی ترکیبی از نقوش هندسی، شمسه و گل‌های هشت‌پر
۴		نمای داخلی نقوش هندسی زیر گنبد اصلی
۵		تزیینات داخل سقف یکی از قوس‌های بیرونی با نقوش هندسی

نخودی و مشکی از جمله رنگ‌های کاربردی در فضای داخلی و سردر هستند (تصویر ۱۴). طاق‌نماهای مسجد با اسلیمی‌های ساده و گلدار مزین شده است (تصویر ۱۵). «طراحی مسجد کبود سلطان‌احمد حاصل دو قرن تجربه

پوشانده شده‌اند (تصویر ۱۳). در گوشواره بعضی از گنبدها نام‌های حسین، علی، حسن، الله، ابوبکر، عمر و عثمان مشاهده می‌شود. رنگ‌های سفید، آبی فیروزه‌ای، لاجورد، قهوه‌ای، سبز،

جدول ۲. جانمایی تزیینات کاشی کاری و نقاشی با نقش گیاهی در دیوارهای داخلی، مسجد کبود مزار شریف، افغانستان. مأخذ: نگارندگان؛ عکس‌ها: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

ردیف	نقش	جانمایی
۱		نمای داخلی گوشواره زیر گنبد، اسلیمی همراه با گل‌های کوچک و ترنج، نقاشی بر گچ، کنج‌های سقف
۲		نمای داخلی ترکیبی از گل‌های میخک و پنج‌پر همراه با برگ‌های کنگری و نوارهای پیوسته رنگی و خانه‌های هندسی
۳		نمای داخلی قسمت فوقانی دیوار کنار محراب
۴		نمای داخلی بخشی از زیر گنبد با گل‌های اناری و برگ کوچک
۵		نمای داخلی بخش فوقانی دیوار اصلی بنا تزیین شده با گل اناری، ترنج و برگ‌های کوچک و خطوط پیوسته

جدول ۳. تجزیه نقوش به کاررفته در تزیینات مسجد مزارشریف افغانستان. مأخذ: نگارندگان؛ عکس‌ها: کاوه بشارت، ۱۴۰۰.

تجزیه نقوش	تصاویر نقوش	ردیف
 <p>برگ چناری گل سه‌پر برگ کنگری ترنج با گل سه‌پر</p>	 <p>اسلیمی و برگ‌های کنگری نقاشی در سقف</p>	۱
 <p>برگ کوچک برگ کنگری گل اناری گل رز</p>	 <p>گل رز و برگ‌های کنگری با گل‌های پنج‌پر همراه با نوارهای پهن اتصال‌دهنده رنگی و گل اناری؛ کاشی‌کاری در دیوار داخلی</p>	۲
 <p>گل سپند گل انار گل رز گل میخک</p>	 <p>گل انار، غنچه گل انار، گل پنج‌پر، داخل ترنج همراه با اسلیمی و برگ‌های کنگری در دیوار داخلی کاشی‌کاری</p>	۳
 <p>ساقه و برگ غنچه گل رز گل رز ترنج</p>	 <p>مقرنس‌های تزیین‌شده با گل‌های سه‌پر و غنچه گل اناری نقاشی بین در و دیوار در سقف</p>	۴
 <p>برگ کوچک گل اناری گل اناری ترنج</p>	 <p>گل اناری و خطوط پیچان همراه با ترنج و تقسیمات هندسی روی دیوار اصلی کاشی‌کاری</p>	۵

تصویر ۱۳. نقاشی‌های تزئینی بر روی دو گوشواره از نمای داخلی سقف مسجد سلطان احمد. مأخذ: www.shutterstockpars.com.

تصویر ۹. مسجد کبود سلطان احمد ترکیه. مأخذ: www.Istanbul.com.

در ساخت و ساز مساجد عثمانی است. مسجد کبود سلطان احمد پنج گنبد اصلی، شش مناره و هشت گنبد فرعی دارد. در این بنا برخی عناصر مسیحی بیزانس مربوط به ایاصوفیه، با معماری سنتی اسلامی ترکیب شده و آخرین مسجد بزرگ کلاسیک در ترکیه را به وجود آورده است» (هوغ و مارتن، ۱۳۸۹، ۹۷). سلطان احمد با تقلید از مسجد الحرام دارای شش مناره است که مدتی بعد با اعتراضات متعصبانه مردم به خاطر شبیه بودن تعداد مناره‌ها با مسجد الحرام مواجه شد اما با پرداخت مبلغی مناره هفتم مسجد ساخته شد و بدین ترتیب اعتراضات پایان یافت.

گنبد‌ها روی چهار ستون بنا شده‌اند و هر یک هشت گنبد فرعی و هر نیم‌گنبد چهارده پنجره دارد و مجموعه دارای دویست و شصت پنجره با شیشه‌های رنگی است. محراب باشکوه و زیبای آن از سنگ مرمر و دیوارهای مجاور محراب دارای تزیینات کاشی است.

نقوش به کاررفته در تزیینات مسجد سلطان احمد همان‌طور که پیشتر اشاره شد اسلیمی‌ها و برگ‌گل‌های متنوع با خطوط پیچان، تریج، شمشه، برگ کنگری و چناری کوچک و بزرگ، گل‌های لاله، میخک، گل‌های اناری بزرگ (تصویر ۱) و متوسط و غنچه گل رز، نقوش هندسی، درخت، خط‌های جداکننده رنگی، با غلبه رنگ آبی است که متأسفانه بیشتر کاشی‌های آبی این مسجد در حال حاضر خارج از دسترس بازدیدکنندگان و در طبقات بالای مسجد قرار دارد. از این رو برای مقایسه و شفافیت بیشتر، تعدادی نمونه در جدول ۴ و با نقوش تفکیک شده در جدول ۵ و ۶ آمده است (گادفری، ۱۳۸۸، ۱۰۲).

در تزیینات کاشی‌کاری دو مسجد علاوه بر اینکه طبق دستورات دین اسلام فقط به طرح‌های ساده و نمادگونه هندسی یا گیاهی پرداخته می‌شود، تأثیر از فرهنگ و هنر ایرانی نیز مشهود است که برای فهم بهتر به عنوان نمونه، تعدادی از نقوش این دو مسجد با نقش‌های کاشی‌کاری

تصویر ۱۰. مجموعه کاشی‌های ایزنیک همراه با کتیبه‌ای از خطوط قرآنی در دیوار داخلی مسجد کبود ترکیه. مأخذ: www.shutterstock.com.

تصویر ۱۱. نمایی از منبر همراه پنجره‌های پر نور گنبد‌ها مسجد سلطان احمد، ترکیه. مأخذ: www.Istanbul.com.

تصویر ۱۲. گنبد‌های مسجد سلطان احمد، نمای داخلی. مأخذ: www.shutterstock.com.

تصویر ۱۵. نقاشی بر روی گچ روی جناغی‌های نیم‌گنبد، سلطان‌احمد، ترکیه. مأخذ: www.Istanbul.com

تصویر ۱۴. کاشی کاری دیوار داخلی با حاشیه لاجوردی و گل‌های میخک و کنگری و گل اناری، مسجد سلطان‌احمد. مأخذ: www.shutterstock.com

جدول ۴. نقوش کاشی کاری و نقاشی مسجد کبود سلطان‌احمد. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	نقش	مکان
۱		نقش یکی از دیواره‌های اصلی نما گل اناری و برگ کنگری همراه با گل هشت‌پر
۲		قسمت فوقانی دیواره اصلی با کتیبه دایره‌وار که با خطوط عربی و گل انار و برگ کنگری تزیین شده
۳		گل اناری همراه با برگ‌های کنگری و گل‌های پنج‌پر یا اسپند بر روی دیوار داخلی
۴		پیشانی قوس داخلی همراه با ترنج‌های پرشده از نقوش اسلیمی و برگ کنگری و گل لاله و گل اناری
۵		این طرح بر روی دیوار داخلی از نقوش گل میخک و گل اناری، لاله و گل رز همراه با برگ‌های کوچک و بزرگ و برگ‌های کنگری پیاده شده

جدول ۵. نقوش کاشی کاری مسجد کبود سلطان احمد. مأخذ: نگارندگان.

کاشی ابررسی نقوش

در مجموعه هنرهای عثمانیان هم قرار می‌گیرد. تزیینات روی کاشی با نقوشی مانند آوردن طرح‌هایی از گل و بوته، گل میخک، برگ چناری، گل انار و گل رز همراه با اسلیمی و ختایی‌های پیچان با رنگ‌های آبی، قرمز، اناری، سفید و سبز، هر کدام در باور عثمانیان جایگاه ویژه‌ای دارد. همین نقوش در دوره تیموریان با کمی تغییرات در طرح‌های گیاهی و هندسی با استفاده از رنگ‌های زرد، آبی، سبز، قرمز درخشان با طرح‌های گیاهی و هندسی در بیرون و داخل بنای مسجد مزار شریف استفاده شده است.

نقش‌ها همواره از ابتدای خلقت برای بشر دارای بار معنایی بوده است. نقوش هندسی بیشتر حاکی از بیان نظم، وحدت، و یکی شدن با الوهیت و تکرار آنها نشان نایستایی، حرکت بالارونده است تا جایی که با قدرت و ذات لایزال الهی یکی

به کاررفته در معماری ایرانی در جدول ۷ مقایسه شده‌اند (پورشیروی، ۱۳۹۰، ۱۴-۹۶).

بحث و نتیجه‌گیری

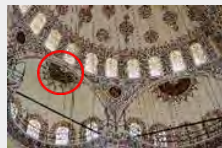
معماری مسجد از ظهور اسلام تا عصر حاضر همواره یکی از نشانه‌های شاخص هنر اسلامی در سراسر جهان بوده و تزیینات یکی از عناصر وابسته به معماری اسلامی، در مساجد همیشه به زیباترین شکل نمود یافته است. تزیینات مساجد کبود افغانستان و ترکیه نمونه‌هایی درخشان هستند که می‌توانند به‌عنوان شاهکارهای دوران اسلامی معرفی شوند. از آنجاکه در معماری اسلامی هیچ عنصری بی‌دلیل ساخته و پرداخته نمی‌شود تزیینات نیز از این واقعیت مستثنی نیست. کاشی کاری یکی از هنرهای باستانی ایران است که بعدها

جدول ۶. نقوش روی گچ، مسجد کبود سلطان احمد. مأخذ: نگارندگان.

تزئینات گچ کاری / بررسی نقوش

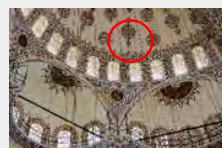
نقوش هندسی به رنگ
عنابی دور پنجره زیر سقف

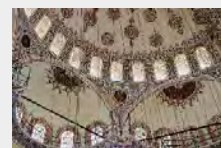
آیات قرآنی همراه با طرح
خورشیدی

گل در اشکال هندسی
دایره ای شکل

ترنج همراه با سرترنج

نقاشی دو گوشواره از سقف
اصلی مسجد سلطان احمد

ترنج همراه با سلیمی در
اطراف با رنگ عنابی

نقش هندسی تکرار شده در
زیر گنبد

طرح های گل اناری و شکوفه
کوچک

طرح خورشیدی در زیر گنبد

طرح های تزینی نقاشی شده در
یکی از گنبدهای مسجد
سلطان احمد

گل اناری همراه با برگ
کنگری

چندضلعی هندسی
همراه با نقش گل اناری

ترنج به همراه سرترنج

جناقلی بین گوشواره جانبی از
سقف مسجد سلطان احمد

اما از لحاظ شیوه دگرگونی فرمها و انتخاب رنگ متأثر از باورها و محیط زندگی هر کدام، متفاوت است. تزئینات جز لاینفک معماری است و علاوه بر زیبایی آفرینی، زبان و بیانی بدیع برای مطرح کردن ارزش های اسلامی است. مساجد سلطان احمد و مزار شریف به عنوان یکی از شاهکارهای معماری جهان اسلام توانسته اند بدین گونه به جوابی مناسب برای پرهیز از بیهودگی در معماری اسلامی برسند.

پی نوشت

۱. به زیارتگاه مزار شریف روضه شریف و زیارت سخی که منظور همان حضرت علی (ع) است، گفته می شود.
۲. نام دیگر مسجد کبود سلطان احمد، مسجد آبی یا مسجد احمدیه است.
۳. از نیک نام شهری باستانی در ترکیه است که به مهد ساخت کاشی معروف است.

می شوند. نقش های گیاهی نمونه های کوچک شده ای از طبیعت پیرامون ما در حکم نشانه هایی هستند که می توانند معنایی در ذهن بشر ایجاد کنند مانند گل رز نماد عشق و زیبایی؛ گل انار، جاودانگی و باروری؛ گل لاله؛ عشق و رستاخیز؛ گل میخک، سیاست و قدرت و برگ کنگری، سرزندگی. در نقوش هندسی شمس نماد خورشید و ترنج نماد یگانگی و وحدت است.

این پژوهش با قیاس تزئینات با شکوه کاشی کاری و نقاشی به کاررفته در دو مسجد کبود مزار شریف افغانستان و مسجد کبود سلطان احمد که در مجموعه زیبا و منحصر به فرد هنر اسلامی قرار می گیرند به این نتیجه رسید که شباهت نقوش کاشی ها به علت تأثیر پذیری هردو از نمونه های ایرانی است.

جدول ۷. مقایسه نقوش تزئینی کاشی کاری و نقاشی دو مسجد کبود مزارشریف و سلطان احمد با تزئینات معماری ایرانی. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	نام گل: نماد	مسجد کبود مزارشریف	مسجد کبود سلطان احمد	نمونه مشابه در معماری ایران
۱	گل رز: عشق، زیبایی، تطهیر			 قسمتی از تزئینات دیوار مسجد کبود تبریز
۲	گل اناری: قداست، جاودانگی و باروری			 قسمتی از تزئینات دیوار مسجد کبود تبریز
۳	لاله: عزم راسخ، رستاخیز، عشق			 سرستون طاق بستان
۴	گل میخک یا گل خدا: سیاست، عشق و قدرت			 سرستون طاق بستان
۵	ترنج: یگانگی و یکپارچگی جهان هستی، یکی شدن با خدا			 نقش دیوار مسجد کبود تبریز
۶	برگ کنگری: سرزندگی			

فهرست منابع

- جایگاه تزیینات و نقوش کاشی کاری در مساجد ایران. چیدمان، ۴(۱۱)، ۱۰۸-۱۱۷.
- خرمی، حمیدرضا و اکبری پناه، محمدجواد. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی تزیینات و نقوش کاشی کاری در معماری گنبد‌های یزد. در کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران. شیراز: موسسه معماری و شهرسازی سفیران راه مهرازی.
  - شاطریان، رضا. (۱۳۹۰). تحلیل در معماری مساجد ایران. تهران: نوپردازان.
  - کیانی، محمدیوسف. (۱۳۷۶). تزیینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی. تهران: میراث فرهنگی.
  - گادفری، گودین. (۱۳۸۸). تاریخ معماری عثمانی (ترجمه اردشیر اشراقی، اعظم حاج علی اکبری و منصور احمدی). تهران: متن.
  - هوگ، جان و مارتن، هانری. (۱۳۸۹). سبک‌شناسی هنر معماری در سرزمین‌های اسلامی (ترجمه پرویز ورجاوند). تهران: علمی فرهنگی.
  - Abdullahi, Y. & Embi, M. R. B. (2013). Evolution of Islamic geometric patterns. *Frontiers of Architectural Research*, 2(2), 243-251.
  - بلر، شیلا و بلوم، جاناتان. (۱۳۹۱). هنر و معماری اسلامی. تهران: دروس.
  - بورکهارت، تیتوس. (۱۳۶۵). هنر اسلامی و زبان و بیان (ترجمه مسعود رجب نیا). تهران: سروش.
  - بهرامی، امیر؛ حیدری، مهدی؛ حسینی نیا، سید مهدی و نوید، علی. (۱۳۹۵). مقایسه کتیبه‌نگاری دو مسجد: گوهر شاد و کبود. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۶(۱۱)، ۱۹۱-۲۰۶.
  - پورشیری، اکبر. (۱۳۹۰). نقوش تزیینی ایران در هنر کاشی کاری. تهران: یساولی.
  - جوادی، شهره. (۱۳۷۹). قبه سبز قدیمی‌ترین نمونه کاشی کاری معرق ایران. هنرهای زیبا، ۷(۷)، ۱۲-۲۰.
  - جوادی، شهره. (۱۳۸۸). تزیین عنصر اصلی در زیبایی‌شناسی هنر ایران. باغ نظر، ۲(۳)، ۵۱-۵۷.
  - جهان‌بخش، هانا و شیخی نارانی، هانیه. (۱۳۹۴). پژوهشی پیرامون

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله: جوشقانی، سعیده، حسن وند، محمد کاظم و عارف، محمد. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی نقوش تزیینی در مساجد کبود مزارشریف افغانستان و سلطان احمد ترکیه. باغ نظر، ۱۸(۱۰۵)، ۵-۱۸.

DOI:10.22034/BAGH.2021.292912.4932

URL: http://www.bagh-sj.com/article_142830.html